

Tuboly Ádám Tamás

Tolerancia és explikáció

Carnap módszertana a filozófiai vitákban*

Tanulmányomban Rudolf Carnap *Meaning and Necessity: A Study in Semantics and Modal Logic* (Carnap 1947, ezután MN) című könyvének egyes megfontolásait kívánom bemutatni. Noha az MN mára egy alapvetően elfeledett munka, ebben érhető tetten Carnap kései filozófiájában a metafizológiája legkövetkezetesebb alkalmazása a tolerancia elvén és az explikáció fogalmán keresztül.

Állításom szerint az utóbbi két fogalom központi jelentőségű az MN-ben, és Carnap teljes filozófiájában jelen vannak, így minden olyan olvasat, amely ezt figyelmen kívül hagyja, megfelelkezik Carnap bizonyos alapvetőnek tekinthető elveiről. Ugyanis még ha az MN-t meghaladottnak is gondolnánk, a mű egy meglehetősen reprezentatív példája annak, hogy *miképp lehet a technikai és praktikus szempontokra érzékeny tudományos filozófiát művelni*. Ennek bemutatásához áttekintem Carnap útját az MN-hez, befejezésül pedig a mű utóéletét, amely jól mutatja, hogy a közvetlen Carnap-recepció miképp siklott el Carnap meghatározó elköteleződése és intenciói felett. Közben tárgyalom az explikáció fogalmát, és annak fényében rekonstruálom az MN egyes passzusait. Ennek során láthatjuk, hogy miképp próbálta Carnap feloldani a különböző logikai és filozófiai álláspontok körül kialakult vitákat a tolerancia elve és az explikáció alapján.

§1. A mű keletkezéstörténete

Carnap az 1931 előtti műveiben csupán a típuselmélettel kiegészített klasszikus extenzionális logikát fogadta el és tárgyalta, mint kizárólagos logikai rendszert.¹ Ennek oka feltehetően abban a Russell–Whitehead és Wittgenstein-féle örökségben keresendő, amely szerint *egyetlen helyes* logika és nyelv létezik.² Miután Carnap feladta ezt az örökséget,³ egyenes út vezetett számára az alternatív nyelvek és logikák vizsgálatához és

* Hálás vagyok Máté Andrásnak az „Ütközéspontok – a vita fogalma és jelentősége a filozófiában” (ELTE, Budapest, 2014. 01. 30–31.) című konferencián elhangzott kérdéseiről és megjegyzéseiről. Továbbá köszönettel tartozom Hankovszky Tamásnak a tanulmány egy korábbi verziójához fűzött számos észrevételéért.

1 Carnap 1928, §§44–45; 1929, 21–22. o.; 1930/1972.

2 Ez látszik Carnap 1929/2000-ben is. Bővebben lásd Coffa 1991, 273–280. o.

3 Erről a folyamatról, illetve a szintaxis korszakából a szemantikaiba való átmenetről bővebben lásd Tuboly 2014.

azok egyaránt *legitim voltának elfogadásához*. Ez fejeződik ki Carnap sokáig elfeledett *tolerancia elvé*ben, ami szerint

*Nem az a feladatunk, hogy tilalmakat vezessünk be, hanem az, hogy konvenciókat állítsunk fel. [...] A logikában nincsenek lefektetett erkölcsök. Mindenki saját kívánsága szerint szabadon felépítheti a saját logikáját, vagyis a saját nyelvformáját. Mindössze annyit várunk el, hogy amennyiben azt diszkusszió tárgyává kívánja tenni, akkor az eljárásait világosan meg kell fogalmaznia, és a filozófiai érvek helyett szintaktikai szabályokat kell adnia.*⁴

Nevével ellentétben a tolerancia elve nem egy elv, hiszen mint olyan, teoretikus argumentációt kívánna, sokkal inkább egy filozófiai *alapállás, attitűd*, melyet Carnap élete végéig megtartott.⁵ Ennek értelmében felesleges *egyetlen* helyes nyelvről beszélnünk, hiszen módunkban áll, hogy különböző nyelvi formákat dolgozzunk ki, melyek közül később, gyakorlati megfontolások alapján, céljainknak megfelelően választhatunk. Carnap saját bevallása szerint, a *Logische Syntax der Sprache* egyik alapvető motivációja az a felismerés, hogy amennyiben „hátrahagyjuk a klasszikus logika biztonságos szárazföldjét, a korlátlan lehetőségek határtalan óceánja nyílik meg előttünk”.⁶ E nyelvi formák egyforma legitimációs igénnyel lépnek fel, egyik sem helyesebb a másiknál, legfeljebb másra (esetleg más célokra) alkalmazhatók.

Az LSS eleve több nyelvet tartalmaz (intuicionista és a klasszikus matematika nyelve),⁷ és tárgyalja az intenzionalitás kérdését is (§§68–71), azonban Carnap ekkor még az extenzionalitás mellett próbál kitalálni (§67), épp ezért nyerhette el a mű Quine tetszését. A fő változás 1938 után következett, mikor a szemantikai vizsgálódások során Carnap figyelme a modalitás felé terelődött. Mindez Carnap és Quine levelezésében is tetten érhető, ahol Quine úgy fogalmaz a modalitások tolerálása miatt, hogy „félek, hogy a tolerancia elve végül odáig vezet, hogy [Carnap] még Hitlert is tolerálja.”⁸ Carnap meglepődve fogadta Quine „szentbeszédét” a modalitással szemben, és azzal védekezett, amire a tolerancia elve feljogosította, nevezetesen praktikus szempontok bevetésével:

Bár általában nem szeretünk intenzionális nyelveket használni, mindamelllett úgy gondolom, nem kerülhetjük meg az elemzésüket. Mit gondolna egy olyan entomológusról, aki elutasítja a bolhák és tetvek tanulmányozását, mert nem szereti őket?⁹

4 Carnap 1934, §17, kiemelés az eredetiben. A műre (*Logische Syntax der Sprache*) mint LSS fogok hivatkozni.

5 Carnap 1963a, 18., 55. o.

6 LSS, vi. o.

7 Bővebben lásd Áron 2002.

8 66/QC/1938-2-4/242. Carnap és Quine levelezését Creath 1990 tartalmazza.

9 67/CQ/1938-2-11/246.

Az első modális kalkulus 1940-ben készült el, ami végül az 1946-os „Modalities and Quantification” témája lett. Az 1942-es *Introduction to Semantics* már számos fontos fogalmat tartalmaz a későbbi szemantikából („játéktér” [range/Spielraum], „állapotleírás”),¹⁰ 1943-ben pedig már explicit ígéretet kapunk arra, hogy Carnap az Amerikában útjára indított *Studies in Semantics* sorozat harmadik kötetét a modális logika vizsgálatának szenteli.¹¹ Ekkorra készült el az MN első kézírata is *Extension and Intension* címmel, amit Quine és Church olvasott, illetve részletesen kommentált és kritizált. A Carnap–Quine levelezésben jól nyomon követhető az a folyamat, ahogy az *Extension and Intension* a későbbi művé csiszolódott a folyamatos kritikák fényében.¹²

Először azonban Carnap, Church kérésére¹³ egy rövidebb, bizonyításokat nem tartalmazó, csupán a technikai eredményeket prezentáló tanulmányt tett közzé (Carnap 1946), hogy ezzel vázolja fel azt a keretet, amelyben a későbbi informális észrevételek elhelyezhetőek. Az MN végül 1947-ben jelent meg a *Studies in Semantics* harmadik köteteként, pénzügyi okokból kifolyólag a University of Chicago Pressnél.¹⁴

§2. Az explikáció fogalma

Carnap módszertanának kulcseleme az *explikáció*, ami Carnap 1945-ös tanulmányában jelent meg először a valószínűség fogalmának tisztázásakor. Később Carnap az MN-ben röviden karakterizálja és szubsztantív módon épít az explikáció elképzelésére, azonban az csupán az 1950-es *Logical Foundations of Probability*-ben (LFP) nyeri el végleges formáját (§§1–5). De mi is pontosan az explikáció?

Explikáció alatt Carnap azt az eljárást érti, amikor egy pontatlan, gyakran többértelmű, hétköznapi vagy épp a tudományos fejlődés egy korábbi pontján bevezetett fogalmat, az *explikandumot*, egy precízen definiált és lehatárolt fogalommal, az *explikátummal*, helyettesítünk.¹⁵ Vegyük a „melegebb” hétköznapi, pontatlan, meglehetősen szubjektív, kvalitatív fogalmát! A tudományos gyakorlat számára ez a fogalom elégtelen, így egy olyan explikátummal kell előállni, ami objektív, egyértelmű és kvantitatív, azaz mérések során pontosan felhasználható: ezeknek a feltételeknek a „hőmérséklet” fogalma felel meg. Vagyis a „melegebb” fogalmát a „hőmérséklet” fogalmának segítségével explikáljuk a

10 Carnap 1942, §§13–23.

11 Carnap 1943, xiv–xv. o.

12 Ezek a levelezések alapvetően két problémát tematizálnak, egyrészt a tervezett mű terminológiáját, másrészt pedig Quine álláspontját, amely Carnap számára, saját bevallása szerint, nem volt világos. Vö. a 100, 105, 108, 110, 112, 113, 121, 123, 125 és 131-es számú levelekkel.

13 115/CQ/1944-5-23/376.

14 Érdekes módon a sorozat eredeti kiadója, a Harvard University Press, a korábbi kötetek tanúsága alapján nem volt hajlandó finanszírozni, félve attól, hogy az nem fogyna eléggé.

15 MN, §2.

következő módon: „ha x melegebb, mint y (a hétköznapi értelemben, a bőr hőérzékelése alapján), akkor x hőmérséklete magasabb y hőmérsékleténél.”¹⁶

Az explikáció folyamata nem felel meg teljes mértékben a klasszikus definíció, elemzés vagy épp magyarázat fogalmának:

Amikor explikálnunk kell, akkor az adat, vagyis az explikandum, nem egzakt terminusokban szerepel; ha azokban szerepelne, akkor nem lenne szükség az explikációra. [...] Ebből kifolyólag, amennyiben az explikáció problémájára egy javaslattal állunk elő, úgy nem tudunk egzakt módon dönteni arról, hogy az vajon helyes-e vagy helytelen. *Szigorúan véve értelmetlen az a kérdés, hogy vajon a megoldás helyes-e vagy helytelen, hiszen nincs rá egyértelmű, mindent eldöntő válasz. A kérdésnek sokkal inkább annak kell lennie, hogy vajon a javasolt megoldás kielégítő-e, hogy vajon kielégítőbb-e mint az összes többi.* (LFP, §2, kiemelés tőlem)

Jól látszik, hogy Carnap az explikáció esetében is feladta az „egyetlen helyes megoldás létezik” megközelítést, és azt javasolta, hogy ilyen esetekben relativizáljuk a helyes fogalmát. Ebből a szempontból az explikáció módszere meglehetősen hasonlít arra, amit a tolerancia elve kapcsán láthattunk. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy míg a tolerancia elve a különböző *nyelvi formák* választásának lehetőségét érinti, addig az explikációt egy szinttel lejjebb, a *fogalmak* precízzé tételének folyamata során használjuk. Ahogy nyelvi formákat bizonyos célok érdekében praktikus szempontok alapján választunk, úgy fogalmakat is azáltal explikálhatunk, hogy bizonyos célokat és gyakorlati jellegű megfontolásokat tartunk szem előtt.¹⁷ Így egy adekvát explikációval szemben Carnap négy követelményt fogalmaz meg:¹⁸

- (i) Az explikátumnak úgy kell *hasonlónak* lennie az explikandumhoz, hogy azoknak az esetekben a jelentős részében, amikor az explikandumot használtuk, az explikátumnak szintén használhatónak kell lennie.

¹⁶ LFP, §5.

¹⁷ Választ kell adnunk arra a látszólagos nehézségre, hogy az általam itt vázolt képnek ellentmond Carnap egységes tudományról (*unified science*) vallott koncepciója, amely szerint csak és kizárólag azon állítások értelmesek, amelyek integrálhatók a tudomány egységes nyelvébe, ami tipikusan egy klasszikus extenzionális logikai keretek közt megragadott fizikalista nyelv. Lásd pl. Carnap 1931/1998. Mindazonáltal mire részleteiben is expliciten kialakult Carnap metafilozófiája (a 40-es évek vége), addigra az egységes tudomány eszméje lekerült a carnapi problémahorizontról. Ami ennél jóval fontosabb, hogy az egységes tudomány elképzelését Carnap pusztán hipotézisnek szánta, korántsem argumentációkkal alátámasztott végső tézisnek, ebből kifolyólag pedig erre is ugyanúgy vonatkozott a tolerancia elve. Azaz, amennyiben bizonyos tudományterületek állításai nem bizonyulnak lefordíthatónak az egységes tudomány nyelvére, ám nélkülözhetetlenek a tudományos haladás szempontjából, nem válhatunk meg tőlük. Mi több, az egyes tudományos nyelvek állításai kapcsán elegetendő volt, ha azok *elvieken* lefordíthatók – a gyakorlati alkalmazás során minden tudós teljes szabadságot élvez a saját nyelvének megválasztása során. Vö. Carnap 1932/1959, 166. o.

¹⁸ LFP, §3.

- (ii) Az explikátum meghatározását, vagyis a használatának szabályait *egzakt* módon kell megadni, hogy aztán az explikátumot bevezethessük a tudományos fogalmak szisztematikus rendszerébe.
- (iii) Az explikátumnak *termékenynek* kell lennie, vagyis számos univerzális állítás megfogalmazása során kell hasznosnak bizonyulnia.
- (iv) Az explikátumnak olyan *egyszerűnek* kell lennie, amilyen egyszerű csak lehet.

Carnap szerint egy nyelvi forma és a benne található fogalmak legitim voltának és használatának egyetlen kritériuma, hogy a releváns (konstitutív és használati) szabályok megfelelően precíz formában legyenek megfogalmazva. Ezen túl már csak a gyakorlati hasznosság számít.¹⁹ Ahogy a modalitás esetében fogalmaz:

Először a teoretikus kérdésekkel szembesülünk. Például azzal a kérdéssel, hogy létrehozhatunk-e egy olyan modális rendszert, ami rendelkezik bizonyos meghatározott jellegzetességekkel, és ha igen, akkor miképp tehetjük ezt meg. Azonban számolnunk kell a releváns jellegzetességek megválasztásának gyakorlati kérdésével is. A teoretikus kérdésekkel ellentétben a gyakorlati kérdések tárgyalása során nem hozhatunk fel kényszerítő erejű érveket. Csupán annyit tehetünk, hogy rámutatunk ennek vagy annak a választásnak bizonyos következményeire (más szóval, bizonyos teoretikus eredményekre), majd nyilvánítjuk a saját szubjektív preferenciánkat.²⁰

§3. Explikáció és tolerancia a viták feloldásában

Az MN-ben sokszor expliciten, sokszor pedig kimondatlanul is a tolerancia és az explikáció elképzelése munkálkodik a háttérben, amikor Carnap mások nézeteiről beszél és próbálja motiválni a saját eljárását.

Az egyik ilyen példa az *individuális leírások*, vagyis „*az* ilyen és ilyen” típusú kifejezések értelmezése. Egy leírásnak vagy egyetlen dolog felel meg (ekkor a leírás sikeres), vagy pedig egyetlen dolog sem, vagy épp több is (ekkor sikertelennek minősül). Az első eset nem különösebben problematikus, azonban a második eset, vagyis a leírások sikertelenségének körülményei megosztották a logikusokat. Ebből kifolyólag

19 A praktikus megfontolások ilyen jellegű működése érhető tetten Carnap egy ritkán vizsgált munkájában a *The Continuum of Inductive Methods*-ban is. Erre a műre David Bloor hívta fel a figyelmem egy beszélgetés során, amiért köszönettel tartozom neki.

20 Carnap 1963d, 909. o.

maga Carnap is főképp az utóbbira koncentrálni és három megoldási javaslatot tárgyal. Hilbert és Bernays szerint, amennyiben egy leírásnak nem pontosan egy dolog felel meg, úgy az értelmetlen. Russell szerint az ilyen leírások értelmetesek, csupán hamisak. Carnap szerint mindkét felfogás bizonyos hátrányokkal jár (az első esetben a mondatalkotásra vonatkozó formációs szabályok lesznek meghatározatlanok, míg a másodikban rendkívül bonyolulttá válnak bizonyos logikai műveletek). Ezért Carnap Frege útját választja, aki kiköti, hogy egy megfelelő nyelvben nem fordulhatnak elő jelöllet nélküli kifejezések, így egy olyan leírás számára, aminek nem pontosan egy dolog felel meg, *mesterséges* jelöletet kell biztosítani.

Noha Carnap tisztában van Frege elképzelésének mesterkélt voltával, azt tartja a legegyszerűbbnek és a tudományos gyakorlat számára leggyümölcsözőbbnek. Ami itt számunkra fontos, az Carnap reakciója a helyzetre:

Jegyezzük meg, hogy a tárgyalandó koncepciók nem olyan különböző véleményekként értendők, amelyek közül legalább egynek *helytelennek* kell lennie, hanem sokkal inkább különböző *javaslatokként* kell kezelnünk őket. A leírások különböző interpretációi nem a [természetes nyelvekben] előforduló „az ilyen és ilyen” formájú kifejezések jelentésére vonatkozó állításként értelmezendők, hanem mint javaslatok, amelyek a szimbolikus rendszerekben előforduló deskripciók interpretációját és a hozzájuk kapcsolódó deduktív szabályokat érintik. (MN, §7, kiemelés tőlem)

Láthatóan Carnap a *tolerancia elvét* alkalmazva elfogadja a különböző megközelítések legitim voltát. Mindenkinnek szabadságában áll, hogy olyan módon vezesse be a saját tudományos rendszerébe a leírások logikai megfelelőit, ahogy akarja, feltéve, hogy pontosan rögzítette eljárása szabályait. Ebből a szempontból Hilbert–Bernays, Russell és Frege egy szinten állnak. A kérdés sokkal inkább gyakorlati: melyik javaslatot *érdemes* elfogadni? Carnap maga pedig leginkább Frege elképzelésével szimpatizál annak bizonyos (meglehetősen szubjektív preferenciákon alapuló) előnyei miatt.

Hasonló megfontolások játszanak szerepet akkor is, amikor Carnap saját szemantikai módszere mellett érvel – az általa „név–reláció módszernek” nevezett eljárást a saját „extenzió–intenzió módszerével” kívánja felváltani. Noha Russell, Quine és Church más-más módon próbálták finomítani a név–reláció módszerét, Carnap mellett érvel, hogy a modális kontextusokból fakadó nehézségeken leginkább a saját módszerével juthatunk túl a legelőnyösebb módon. Ez az elképzelés abban áll, hogy minden kifejezésnek megkülönböztetjük az extenzióját és az intenzióját. Carnap extenziónak tekinti a mondat esetében az igazságértéket, a predikátumok esetében azon dolgok osztályát, amelyekre a predikátum igaz, individuumkifejezések esetében pedig a megnevezett dolgot. Mondatok intenziója mindig egy propozíció, predikátumoké a megfelelő tulajdon-

ság, individuumkifejezéseké pedig egy individuális fogalom, ami végső soron egy olyan függvény, amely minden állapotleíráshoz hozzárendel egy nevet.²¹

Az extenzió és intenzió módszerét Carnap szintén az explikáció fogalmának segítségével kívánja legitimálni:

Két eljárást különböztethetünk meg egy nyelvi kifejezés kapcsán. Az első esetben a megértés végett elemezzük a kifejezést, hogy megragadjuk a jelentését. [...] A második eljárás során a kifejezés által jelölt faktuális szituációt vizsgáljuk. [...] Eme eljárások során az adott kifejezés két oldalát vagy tényezőjét különböztethetjük meg. Az első tényező a kifejezésnek az az oldala, amit kimutathatunk pusztán az első eljárás segítségével [...]. *A módszerünkben ezt az intenzió technikai fogalmával explikáljuk.* A második tényező kimutatásához mindkét eljárásra szükségünk van. A jelentés ismerete révén a tények vizsgálatával felfedezzük, hogy mire vonatkozik a kifejezés a világ aktuális állapotában. *Ezt a tényezőt a módszerünkben az extenzió technikai fogalmával explikáljuk.* (MN, §45, kiemelés tőlem)

Vagyis az extenzió és intenzió módszere azon hétköznapi eljárásunk explikációjának felel meg, amikor különbséget teszünk aközött, hogy értjük, mi egy kifejezés jelentése, és tudjuk, hogy konkrétan mire vonatkozik. „Annak megértéséhez, hogy miképp működik a nyelv, fel kell ismernünk, hogy minden desznator [*designator*] rendelkezik extenzióval és intenzióval is.”²²

Az extenzió és intenzió módszerének számos előnyét és hátrányát lehetne tárgyalni, ám ismét fontosabb Carnap metafizikai elköteleződéseiből származó reflexiója a szituációra. Érdemes ezt teljes terjedelmében idéznünk:

Más szerzők, például Frege, Russell, Church és Quine módszereit [...] néha különböző elméleteknek tekintették, amelyek közül legfeljebb egy lehetett helyes, míg a többinek helytelennek kellett lennie. Ezeket a koncepciókat, a sajátommal együtt, sokkal inkább *különböző módszereknek, a szemantikai elemzés olyan módszereinek tartom, amelyeket a felhasználó fogalmak jellemeznek.* [...] *A köztünk fennálló különbség leginkább gyakorlati és a szemantikai elemzés módszerének kiválasztását érinti. A módszerek a logikai állításokkal szemben sosem véglegesek.* Ugyanis bármelyik szemantikai elemzést, amit valaki javasol, mások *tökéletesíteni fogják*, vagyis olyan változtatásokat javasol majd, amelyek számára és másoknak is megfelelőbbnek tűnnek. *Ez biztosan legalább annyira érvényes az általam itt javasolt módszerre, mint a többire.* (MN, §45, kiemelés tőlem)

Carnap valóban konzekvensen tartotta magát ezekhez a meglátásokhoz. Ez legfőképp az MN utóéletéből láthatjuk.

²¹ MN, §§9 és 44.

²² MN, §44.

§4. A mű utóélete

Az MN megjelenését követően nem elhanyagolható számú recenziót született, ám ezek több kérdés kapcsán is meglehetősen elmarasztaló hangvételt ütöttek meg. C. Lewy 1949-ben például Carnapnak csupán a Frege-elemzéseit tárgyalja és illeti kemény kritikával. Max Black szerint pedig Carnap munkája „a mellékes részleteket illető lelkiismeretes törődés és az alapvető kérdések iránti feltűnő hanyagság kombinációja”, mi több, szerinte a könyvnek „a logika alternatív szimbolizmusának megszerkesztése iránt érdeklődő szakértők kicsiny csoportja számára lesz némi értéke, azonban filozófiai jelentősége elhanyagolható”.²³

Annak ellenére, hogy Carnap az ontológia kérdése kapcsán hosszú szakaszokat szentelt a védekezésnek már az MN-ben is, a legkomolyabb vitát Gilbert Ryle recenziója váltotta ki.²⁴ Ryle azzal vádolja Carnapot, hogy ő is annak a nézetnek a csapdájába esik, amit a könyvben név–relációnak nevez, és ebből kifolyólag Carnap, szándékával ellentétben, az ontológia kérdésében nem tud *semleges* maradni, s legalább olyan rossz helyzetben van, mint a név–reláció módszer képviselői, vagy épp a sokat kárhoztatott Meinong. Ráadásul a könyv Ryle szerint is „a technikai szofisztikáltság és a filozófiai naivitás bámulatba ejtő keveréke.”²⁵

Ernest Nagel 1948-ban szintén Carnap ontológiai semlegességét kérdőjelezi meg, miközben ő már jóval megértőbb hangot üt meg Carnap módszere és annak szofisztikáltsága kapcsán. J. R. Gregg volt azon kevesek egyike, szintén 1948-ban, aki teljes odaadással nyilatkozott Carnap legújabb munkájáról, mint ami megfelelő eszköztárral szolgál minden egyes tudományos diskurzus alapvető fogalmainak tisztázásához (Gregg a recenzióban épp a biológusok figyelmébe ajánlja Carnap munkásságát). Érdekes módon a modális logika és a modalitás kérdéseire a recenzensek vagy egyáltalán nem térnek ki, vagy legfeljebb egy-két mondat erejéig.

Carnap könyvének megjelenése idején ugyanis a logikusok nem foglalkoztak a modális logikával szemben felhozott *filozófiai* jellegű vádakkal. Ebből kifolyólag, Carnap könyvében az utolsó (alig harminc oldalas) fejezet, amely *alkalmazza* az elért eredményeket a modalitás és a modális logika területén, nem tűnhetett sem túl érdekesnek, sem túl fontosnak. Paul Bernays volt, aki az 1950-ben meglehetősen pozitív hangnemben beszélt Carnapról, és külön tárgyalta a modális logikát. Mindez arról árulkodik, hogy Carnapot meglehetősen szerencsétlenül félreértették az MN megjelenésének idején, és olyan gondolkodóként könyvelték el, mint aki „szeret mesterséges »nyelveket« konstruálni (amik nem is nyelvek, hanem kódok), folyamatosan teletűzdeli a formuláit olyan gót betűkkel,

²³ Black 1949, 257–258. o.

²⁴ Ryle 1949.

²⁵ Im., 76. o.

amelyek meglehetősen szerencsétlenül mutatnak, hiszen kiejthetetlenek az angolul beszélők számára”.²⁶ Mindeközben Carnap lépten-nyomon azt hangsúlyozta, hogy módszerét az eredményei és alkalmazásai alapján kell megítélni, és épp ezt a szerepet látta volna el a könyv modalitás-fejezete, és a korábbi 1946-os cikk, amely szinte észrevétlen maradt.²⁷

Azonban a hatvanas évek elejére, mikor újból fokozódott a modális logika iránti érdeklődés, Carnap műve rövid ideig ismét aktuálisá vált. A Schilpp által szerkesztett 1963-as *The Philosophy of Rudolf Carnap* kötetben három írást is a modális logikának és Carnap extenzió–intenzió módszerének szenteltek. Feys, Myhill és Davidson²⁸ egyetértettek abban, hogy Carnap elképzelései mindenképp mérőföldkönek számítanak a témában, még akkor is, ha végső soron nem működnek. A szerzők olyan pontokat tárgyalnak, mint a különböző modális rendszerek interpretációja, a faktuális és logikai igazság éles szétválasztása, a következményreláció jellemzése (Feys), individuumok elhagyása az individuális fogalmak érdekében, az univerzális instanciálás és egzisztenciális generalizálás műveleteinek „lerobbanása” (Myhill), a propozicionális attitűd kontextusainak elégtelen kezelése (Myhill és Davidson), a név–reláció és az extenzió–intenzió módszerének összehasonlítása, a modális nyelvek státusza a szemantikai elemzésben és az extenzionális metanyelv lehetősége (Davidson).²⁹

Carnap, hűen filozófiai attitűdjéhez, részben a felvetett észrevételek és módosítások figyelembe vételével, részben pedig önállóan egy olyan modális rendszer alapvetéseit vázolta fel a kötetben, amely javarészt megoldja ezeket a problémákat.³⁰ Mi több, Carnap olyan rendszert dolgozott ki, amely jelentős mértékben a Kripke-féle modellelméleti szemantika előfutárának tekinthető:

A szintaxisról szóló könyvemben és még a *Meaning and Necessity*-ben is a szemantikai szabályok által a változóknak és a deskriptív konstansoknak tulajdonított értékek nyelvi entitások voltak. [...] Ma már a *nem-nyelvi entitások* használatát preferálom értékeként [...] Hasonlóképp a tárgyalási univerzum lehetséges állapotait állapotleírások helyett, amik maguk is mondatok vagy mondatok osztályai, *modellekkel* reprezentálom.³¹

26 Ryle 1949, 69. o.

27 Érdemes megemlítenünk, hogy Ruzsa 1984 egy teljes fejezetet szentel Carnap szemantikájának, és noha több ponton is kiemeli annak előnyeit és történeti fontosságát, alapvetően pusztán *kvázi-szemantikának* tekinti azt szemben Kripke későbbi denotációs halmazelméleti (valódi) szemantikájával.

28 Lásd Feys 1963, Myhill 1963 és Davidson 1963.

29 A szerzők számos olyan kérdést vetettek fel Carnap eljárásával szemben, amelyekre a Kripke-féle modellelméleti szemantika választ tudott adni. Noha a kötet 1963-ban jelent meg, Carnap és Quine levelezéséből tudjuk, hogy Carnap 1954 és 1958 között intenzíven dolgozott a Schilpp kötetben megjelenő tanulmányokra adandó válaszain (148/CQ/1954-7-15; 152/CQ/1958-6-24). Ebből kifolyólag az említett szerzők feltehetően szintén 1959 előtt írták a tanulmányaikat, és így nem lehetettek tisztában Kripke eredményeivel.

30 Carnap 1963b. Az egyes kritikai megfontolásokat Carnap a válaszaiban külön-külön is tárgyalja, lásd Carnap 1963c–e.

31 Carnap 1963b, 891. o. 10.j. Kiemelés tőlem.

Továbbá Carnap egy extenzionális metanyelv lehetőségét sem zárja már ki:

A modális nyelvnek az extenzionálisra való lefordítása a logikai modalitások és intenziók foglmainak *extenzionális interpretációját* teszi lehetővé. Ezzel megmutatjuk, hogy ezek a sokat vitatott fogalmak kifogástalanak és még azon filozófusok számára is elfogadhatók, akik azt állítják, hogy csupán az extenzionális nyelveket értik [...]. Hasonló okok miatt magam is gyanakvással fogadtam az ilyen fogalmakat korábban [...] mindaddig, amíg rá nem leltem a modalitások és az intenziók *Meaning and Necessity*-ben jelzett interpretációjának legalábbis az alapjaira, ami megerősített abban, hogy ez esetben is lehetséges az egzakt explikáció. Ez az explikáció, amit itt csupán jelezni tudok, abban áll, hogy olyan átfogó modális nyelveket konstruálunk, amelyeknek a szabályait egy *extenzionális metanyelven* fogalmazzuk meg, továbbá ezeknek a modális nyelveknek az extenzionális metanyelvre való fordításában. Úgy tűnik számomra, hogy ezzel az *explikációval* az intenziókkal szembeni szkepticizmus elveszti az alapját.³²

Hogy ez mennyiben volt sikeres, az egy további kérdés. Ami fontos, hogy Carnap nyilvánvalóan jelezte az erre vonatkozó szándékát, és hogy a megfelelően precízen artikulált kritikák fényében bármikor képes volt módosítani saját korábbi javaslatait.

§5. Összegzés

Carnap filozófiájában rendkívül látványosan végigkövethető, hogyan javítja és egészíti ki egy gondolkodó a saját rendszerét a legújabb technikai eredmények, bizonyos filozófiai attitűdök és a kortársak kritikái alapján. Ehhez természetesen egy megfelelő metafizológiai pozíció is szükséges, aminek itt csupán a legdurvább vázlatát adhattuk meg a tolerancia elve és az explikáció fogalma alapján.

Carnap konkrét elképzeléseit számos kritika érte, ebből kifolyólag az MN egy meglehetősen elfeledett munka, amit meghaladottnak, sok esetben megcáfoltnak gondolnak. Mindazonáltal Carnap esetében szigorú értelemben cáfolásról nem beszélhetünk, sokkal inkább leváltásról van szó. Carnap elképzelései, bizonyos szempontokból sikertelennek bizonyultak, ám ez nem jelenti azt, hogy ne nyúlhatnánk vissza az eljárásaihoz – ehhez csupán le kell mondanunk bizonyos célokról. Az, hogy ezt megteesszük-e, „saját szubjektív preferenciáink függvénye”. Másrészt Carnap későbbi munkássága remekül példázza saját attitűdjét és intencióit. Carnap feladta eme célok egy részét, másutt mó-

³² Carnap 1963b, 895–896. o. Kiemelés tőlem. Ezek a passzusok szinte egy az egyben megegyeznek Kripke megjegyzéseivel és leírásaival az extenzionális metanyelvre vonatkozó észrevételek kapcsán.

dosításokat végzett a kritikusok ellenvetései alapján,³³ ám mindenkor (a legtöbb esetben gyakorlati szempontok alapján) részletes indoklással próbálta motiválni a lépéseit.

Ebből a szempontból, ha az MN bizonyos értelemben nem is tekinthető kortárs és sikeres munkának, módszertani értelemben számos olyan észrevételt tartalmaz, ami gyümölcsöző kiindulópontot jelenthet a kortárs diszkussziókban is. Az *explikáció* és a *tolerancia* elve pedig éppen olyan elemei a carnapi metafilozófiának, amelyek sokáig észrevétlenek maradtak, ám a releváns munkák közeli olvasata arra világíthat rá, hogy jóval nagyobb hangsúlyt kellene ezekre fektetnünk Carnap értelmezése és aktualitásának megítélése során.

Bibliográfia

Elsődleges irodalom

- Carnap, Rudolf 1928, *Der logische Aufbau der Welt*. Weltkreis-Verlag, Berlin-Schlachtensee.
- Carnap, Rudolf 1929, *Abriss der Logistik*. Springer Verlag, Vienna.
- Carnap, Rudolf 1929/2000, *Untersuchungen zur allgemeinen Axiomatik*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Carnap, Rudolf 1930/1972 „A régi és az új logika.” In. Altrichter F. (szerk.), *A Bécsi Kör filozófiája*. Gondolat, Budapest, 197–216. o.
- Carnap, Rudolf 1931/1998, „A fizikai nyelv, mint a tudomány egységes nyelve.” In Laki János (szerk.), *Tudományfilozófia*. Osiris, Budapest, 47–69. o.
- Carnap, Rudolf 1932/1959, „Psychology in Physical Language.” In. Ayer, A. J. (szerk.), *Logical Positivism*. The Free Press, New York, 165–198. o.
- Carnap, Rudolf 1934, *Logische Syntax der Sprache*. Springer, Vienna.
- Carnap, Rudolf 1942, *Introduction to Semantics*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Carnap, Rudolf 1943. *Formalization of Logic*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Carnap, Rudolf 1945, „The Two Concepts of Probability.” *Philosophy and Phenomenological Research* 5, 513–532. o.
- Carnap, Rudolf 1946, „Modalities and Quantification.” *The Journal of Symbolic Logic* 11, 33–64. o.
- Carnap, Rudolf 1947, *Meaning and Necessity – A Study in Semantics and Modal Logic*. University of Chicago Press, Chicago.
- Carnap, Rudolf 1950, *Logical Foundations of Probability*. University of Chicago Press, Chicago.

33 Ezek a módosítások azonban csupán a kezdetet jelentették. Carnap gondolkodói útja „telis-tele van olyan inspiráló javaslatokkal, amiket, ha végig vitt volna, akkor olyan megoldásokra jutott volna, mint amiket később Tarski és Kripke talált meg.” Awodey 2007, 243–244. skk. o.

- Carnap, Rudolf 1963a, „Intellectual Autobiography.” In Schilpp 1963, 3–84. o.
- Carnap, Rudolf 1963b, „My Conception of the Logic of Modalities.” In Schilpp 1963, 889–900. o.
- Carnap, Rudolf 1963c, „Robert Feys on Modalities.” In Schilpp 1963, 905–908. o.
- Carnap, Rudolf 1963d, „John Myhill on Modal Logic and Semantics.” In Schilpp 1963, 908–911. o.
- Carnap, Rudolf 1963e. „Donald Davidson on Modalities and Semantics.” In Schilpp 1963, 911–914. o.

Másodlagos irodalom

- Áron, László 2002, „Carnap szintaxiselmélete és a logikai típusok.” *Világosság* 43/4–7, 221–224. o.
- Awodey, Steve 2007, „Carnap’s quest for analyticity: the *Studies in Semantics*.” In Friedman, M. – Creath, R. (szerk.), *The Cambridge Companion to Carnap*. Cambridge University Press, Cambridge, 226–247. o.
- Bernays, Paul 1950, „Review of Carnap’s Meaning and Necessity.” *The Journal of Symbolic Logic* 14/4, 237–241. o.
- Black, Max 1949, „Carnap’s Semantics.” *The Philosophical Review* 58/3, 257–264. o.
- Coffa, J. Alberto 1990, *The Semantic Tradition from Kant to Carnap: To the Vienna Station*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Creath, Richard (szerk.) 1990, *Dear Carnap, Dear Van: The Quine–Carnap Correspondence and Related Work*. University of California Press, Berkeley.
- Davidson, Donald 1963, „The Method of Extension and Intension.” In Schilpp 1963, 311–349. o.
- Feys, Robert 1963, „Carnap on Modalities.” In Schilpp 1963, 283–297. o.
- Gregg, John R, 1948. „Review of Carnap’s Meaning and Necessity.” *The Quarterly Review of Biology* 23/4, 335–336. o.
- Lewy, Casimir 1949, „Review of Carnap’s Meaning and Necessity.” *Mind* 58, 228–238. o.
- Myhill, John 1963, „An Alternative to the Method of Extension and Intension.” In Schilpp 1963, 299–310. o.
- Nagel, Ernest 1948 „Review of Carnap’s Meaning and Necessity.” *The Journal of Philosophy* 45, 467–472. o.
- Ruzsa Imre 1984, *Klasszikus, modális és intenzionális logika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ryle, Gilbert 1949, „Discussion of Rudolf Carnap: ‘Meaning and Necessity’.” *Philosophy* 24, 69–76. o.
- Schilpp, Paul A. (szerk.) 1963, *The Philosophy of Rudolf Carnap*. Open Court, LaSalle.
- Tuboly Ádám Tamás 2014, „A logika szintaxistól a szemantikáig – Carnap színéváltozása?” *Annona Nova* 6, 23–35. o.